MODALITĂȚI, UNITĂȚI ŞI INSTRUMENTE ARHAICE DE MĂSURAT PĂSTRATE ÎN FRAZEOLOGISME

GHEORGHE COLȚUN*

0. Etimologia frazeologică este un domeniu al lingvisticii încă puțin cercetat (Hristea 1977: 8–12). Studierea şi cunoaşterea etimologiei frazeologismelor româneşti este o necesitate stringentă în etapa actuală, nu numai pentru lingviști, ci pentru toți vorbitorii de limbă română (Colțun 2000; Dumistrăcel 1980; Hristea 1987: 123–135).

Tezaurul frazeologic al limbii române cuprinde multe expresii care au în structura lor cuvinte (multe dintre ele termeni tehnici vechi, unii regionali, deveniți arhaisme) ce numeau diferite modalități, unități şi instrumente arhaice de măsurare, folosite de strămoşii noştri (Colțun 1994: 10–11; Dumistrăcel 1980; Stoicescu 1971). În cele ce urmează, vom face o scurtă trecere în revistă a enunțurilor care, originar, denumeau unități de măsurare a suprafețelor, unități şi instrumente de măsurat a capacității şi a lungimilor mari, păstrate în componența unor frazeologisme româneşti.

1. *Suprafețe*. Poporul nostru a avut multe unități de măsură a suprafețelor. La măsurarea pământului se foloseau măsuri şi sisteme de apreciere a suprafețelor destul de relative, dar care erau la îndemâna oricui (Stoicescu 1971). Mărimea suprafețelor de pământ depindea de mai mulți factori; referirea se făcea, în primul rând, la forța musculară a omului. În baza acestui fapt au apărut îmbinările de cuvinte *cât ai arunca cu măciuca* (*cu securea* sau *cu bățul*), *cât trage omul cu săgeata* etc. Astfel, de exemplu, în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, în Țara Românească şi în Moldova, suprafețele mici de pământ, cum erau teritoriile prisăcilor, morilor, locurilor de casă etc. se apreciau după puterea fizică a omului, pus să arunce un obiect greu în patru părți sau în toate direcțiile din mijlocul locului ce trebuia măsurat (cf. Stoicescu 1971).

În documente vechi, în special din secolele la care ne-am referit, se menționează că întinderea locurilor pentru moară, de exemplu, trebuie să fie „cât arunci toporul", „cât va arunca omul cu toporul în toate părțile", „cât aruncă omul cu securea", „cât poate arunca un voinic cu bățul", „cât aruncă omul cu măciuca

* Universitatea de Stat din Moldova, Chişinău, str. Alexei Mateevici, nr. 60, Republica Moldova.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 195–200

BDD-A30142 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:56 UTC)

cruciş câte o dată", „cât poate un om să arunce în patru părți cu bățul" etc. În ceea ce privește măsurarea prisăcilor există următoarele formulări: „cât este aruncătura unui băț din mijlocul prisăcii în toate părțile"; „cât va putea arunca un om o piatră din mijlocul prisăcii în toate părțile" etc.

Urme directe ale metodelor de măsurare a suprafețelor enumerate anterior le reprezintă frazeologisme curente cum sunt *cât ai arunca securea* „la o distanță mică, foarte aproape"; *la o aruncătură* (*zvârlitură*) *de băț* (sau *de piatră*) „aproape de tot".

La măsurarea suprafețelor au fost folosite şi armele de luptă. De exemplu, la 1517, locul unui vad de moară de lângă Râmnic era apreciat ca fiind „şi din sus şi din jos de moară cât poate trage un om cu săgeata în pistreală", iar la 1633, un loc de moară din Moldova avea o suprafață „cât se poate săgeta în toate părțile" (Stoicescu 1971: 125). Perfecționarea armelor de luptă aduce cu sine, în aceasta zonă a denominației, alte dimensiuni; astfel, suprafețele mai mari se măsurau uneori după lungimea bătăii de puşcă, ținându-se seama, astfel, nu de forța omului, ci de performanța unor arme. De exemplu, la 1774, moşia Făgețel din Oltenia era apreciată după cum urmează: „lungul este cât bate puşca de două ori, iar latul cât bate puşca o dată" (*ibidem*: 101).

Această reprezentare a dat şi ea naştere unui frazeologism, *la o bătaie de glonț* „la o distanță relativ mică".

Mărimea suprafețelor de pământ depindea, în acelaşi timp, şi de puterea de muncă a omului, şi de forța de tracțiune a animalelor. Din acest punct de vedere, mărimea suprafețelor se determina după *ziua de arătură* (circa 2500–3000 metri pătrați) sau *ziua de coasă*, care era, probabil, mai mică decât ziua de arătură. E posibil ca locuțiunea adverbială *cu ziua* din îmbinarea *a lucra* (la cineva) *cu ziua* să-şi tragă originea de la aceste două unități de măsură a suprafețelor, pierzând-şi, desigur, semnificația inițială şi căpătând un sens generalizator. Suprafața mai putea fi măsurată în conformitate cu greutatea şi numărul semințelor introduse în sol, adică de numărul de găleți, ferdele sau banițe de grăunțe şi, în consecință, după cantitatea de produse recoltate (care sau stoguri de fân).

Printre unitățile propriu-zise de măsură a suprafețelor enumerăm *plugul* în Transilvania, *pogonul* în Țara Românească şi *falcea* în Moldova. Aceste unități *aveau* mărimi diferite în fiecare principat, având, desigur, şi diverşi submultipli, termeni regionali: *firta*, *ciricul* etc. Dar numele unităților de măsură propriu-zise, cât şi cele ale submultiplilor acestora nu au fost reținute şi nu s-au păstrat în componența frazeologismelor.

2. *Capacitatea*. În spațiul carpato-dunărean au fost folosite diferite măsuri şi instrumente de calculat capacitatea. Aceste măsuri se referă la două grupe: a) măsuri pentru lichide şi b) măsuri pentru materia uscată (de obicei, cereale).

BDD-A30142 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:56 UTC)

Măsurile de capacitate se mai clasificau în variabile – *butea* sau *butoiul*, *polobocul*, *jumătatea*, *berbeniţa* sau *berbinţa* etc. –, şi fixe – *oborocul*, *vadra*, *ocaua*. *Buţile* şi *butoaiele mari* aveau 100 de vedre, iar cele medii 40 de vedre. Vadra era echivalentă cu 10 ocale. Cuvântul *bute* a intrat în componenţa expresiei figurate *a dormi bute* „a adormi adânc, a adormi buştean". *Polobocul* şi *berbeniţa* erau unităţi de măsură a capacităţilor mai mici decât *butea* (*butoiul*). Aceste regionalisme nu au intrat în componenţa frazeologismelor.

Măsurile de mărime mai precise ale capacităţii au fost variate. Printre ele am putea menţiona *ciubărul*, *acăul*, *cupa* şi *cofa* (folosite mai frecvent în Transilvania), *vadra, ocaua* etc. Dintre toate unităţile de măsură, numite mai sus, au devenit elemente componente ale frazeologismelor doar două: *cofa* şi *ocaua*. *Cofa* era un vas cu un singur fund şi cu o toartă, făcută din doage de brad, în care se ţinea, de obicei, apa. Ca unitate de măsură a capacităţii, *cofa* echivala cu a zecea parte din *vadră*. Cuvântul *cofă*, cu semnificaţia de vas, se întâlneşte astăzi în expresiile *a pune* (sau *a băga) în cofă* (pe cineva) „a întrece" pe cineva, „a înfunda"; „a înşela"; „a răpune", ca evocare, posibilă, a unui supliciu medieval (Dumistrăcel 2001: 110–112).

Alt frazeologism ce porneşte de la acelaşi suport lexical regional este *a ploua* (sau *turna*) *cu cofa* (dar şi cu *găleata*) „a ploua foarte tare" (Dumistrăcel 2001: 256–266).

Una dintre cele mai răspândite unităţi de măsură a capacităţii a fost, totuşi, *ocaua.* Unitatea respectivă a fost împrumutată de la turci, în secolul al XVII-lea. La rândul lor, turcii împrumutaseră această unitate de la arabi. În Moldova şi Transilvania, *ocaua* avea capacitatea de 1288 de mililitri, iar în Muntenia de 1520 de mililitri. În afară de unitatea de măsură propriu-zisă, tot prin cuvântul *ocă* (*ocauă*), devenit arhaism, mai era numit „vasul cu care se măsura" şi „conţinutul acestei unităţi de măsură". Termenul este reţinut în sintagma *oca mică*, numind „măsură falsă, mai mică decât cea legală" şi în frazeologismul *a prinde* (pe cineva) *cu oca* (sau *ocaua*) *mică* „a prinde pe cineva cu o minciună, cu o pungăşie, a prinde asupra faptului".

O întreagă istorie a acestui cuvânt, de origine turcă, astăzi arhaism, şi a expresiilor care s-au format pe baza lui se găseşte la Dumistrăcel 1980: 217–220, după care prezentăm cele ce urmează.

În practica negustoriei necinstite, una din modalităţile de a-i înşela pe cumpărători era şi aceea de a măsura sau a cântări cu o măsură sau cu o greutate falsă, mai mică decât cea legală, aşadar cu o *oca* mai mică. În *Dedicaţia* la *Ciocoii vechi şi noi* Filimon scrie: „Am văzut cârciumari amestecând vinul cu apă şi vânzând cu ocale cu două funduri".

Prinşi însă asupra faptului, vinovaţii erau pedepsiţi, aşa cum arată Ion Ghica în *Introducţiunea* la celebrele-i *Scrisori:* „Pe măcelari şi pe brutari când îi prindea cu ocaua mică, îi ţintuia d-o ureche în mijlocul târgului". Textul cuprinde utilizarea în sens propriu a expresiei *a prinde cu ocaua mică*, în epoca în care s-a formulat şi

BDD-A30142 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:56 UTC)

constatarea că *hoțul neprins e negustor cinstit*. Aşadar, pornind din mediul negustorilor, expresia a căpătat circulație cu sensul general, citat, „a prinde pe cineva cu o minciună, cu o înşelătorie”, aşa cum apare în următoarea frază din povestea *Harap Alb* a lui Ion Creangă, unde Spânul, după ce l-a sechestrat în fântână pe fiul împăratului şi l-a forțat să-i spună cine este şi unde merge, spune: „Bine, atâta am vrut să aflu din gura ta, puiu de viperă ce mi-ai fost... numai cată să fie aşa, că de te-oiu prinde cu oca mică, greu are să-ți cadă”.

Cuvântul *oca* şi-a îmbogățit istoria în anii domniei lui Cuza-Vodă, de numele căruia se leagă şi reglementări în domeniul unităților de măsură, pentru a curma abuzuri ale negustorilor. Față de vechea *oca*, devalorizată, cea nouă, mai mare, a fost numită *ocaua lui Cuza* şi, printre numeroasele legende care au rămas în legătură cu figura domnitorului, există unele în care se povesteşte cum acesta, *incognito*, urmărea să vadă dacă *ocaua* este respectată şi îi pedepsea exemplar pe negustorii necinstiți. În monumentala colecție a lui Iuliu Zanne, *Proverbele românilor*, a fost înregistrată chiar o expresie pornind de la această realitate: *a da* (ceva) *cu ocaua lui Cuza* înseamnă „a da (ceva) cu multă dărnicie”.

Pentru materialele uscate existau, de asemenea, măsuri mari, cum erau *găleata* sau *câbla*, *coloda*, *mierța*, *chila* şi măsuri mici ca *oborocul*, *banița*, *ferdelea* (folosită numai în Transilvania), *dimerlia* (sau *dimirlia*). Iată câteva expresii în care aceste denumiri au intrat: *a pune* (sau *a ascunde*, *a ține*) *sub oboroc* „a pune (pe cineva) la punct, a arăta (cuiva) ce se cuvine şi ce nu”; *mare cât banița* (sau *cât o baniță*) „foarte mare”; *a (nu) avea grăunțe în dimerlie* (turcism învechit) însemnând (afirmativ) „deştept”; (negativ) „prost”.

3. *Distanțe*. În Evul Mediu, în Principatele Româneşti, distanțele mari se calculau cu multă greutate din cauza lipsei unor unități precise referitoare la asemenea distanțe. De aceea, când trebuia să se măsoare distanțe mai mari, acestea erau evaluate din privire, „din ochi”. Aşa se întâmpla la 1282, la Salacea, în Transilvania, unde, la hotărnicia unei întinderi mari de pământ, se spune că se va lua şi se va măsura „din ochi”. Tot astfel, în 1348, se arată că, dacă moşia Hăşdate nu va putea fi măsurata cu stânjenul, va fi socotită „din ochi” (cf. Stoicescu 1971: 94). Credem că, în această perioadă, s-au format în limba română frazeologisme precum: *a măsura* (sau *a judeca*, *a prețui*, mai târziu, *a calcula*) *din ochi*, adică „a aprecia fără măsurători precise, examinând numai cu privirea”; *cât vezi cu ochii* (sau *cu ochiul*); *cât bate ochiul*, *cât poate cuprinde ochiul*, toate având sensul „cât cuprinzi cu privirea, până la depărtări foarte mari”.

Cu mult mai târziu, apar evaluări oricum mai precise pentru distanțele mari. Printre acestea pot fi menționate *ziua de cale* (sau *de drum*), *ceasul de mers*, *poşta*, *leghea*, a căror mărime depindea de forța fizică a omului, de puterea de tracțiune a animalelor ori bătaia săgeții şi a puştii etc.

BDD-A30142 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:56 UTC)

Dintre unitățile de măsură enumerate mai sus, frecvent era utilizat cuvântul *poştă*, date fiind realități curente în trecut. De exemplu, în Țara Românească, în secolul al XVII-lea, poşta reprezenta distanța la care se schimbau caii de poştă, adică 15–20 de kilometri sau 7 000 de stânjeni. Bunăoară, de la Bucureşti până la Ploieşti erau 4 poşte, de la Bucureşti până la Călăraşi 6 poşte, iar de la Bucureşti până la Craiova 12 poşte (cf. Stoicescu 1971: 95).

Utilizarea curentă, în epocă, a acestei unități de măsură şi a termenului respectiv au făcut ca substantivul *poştă* să se păstreze în componența unor frazeologisme cum sunt *cale de o poştă*, adică „la o distanță (relativ) mare", *a fi* (sau *a ajunge) cal de poştă* „a alerga mult", „a fi trimis în toate părțile", *a se vedea* (sau *a se cunoaşte*) *cale de o poştă* „a se vedea, a se cunoaşte de departe, cât de colo".

4. În încheiere, subliniem faptul că toți avem o mare responsabilitate în ceea ce priveşte cunoaşterea şi utilizarea, adecvată, a tezaurului frazeologic al limbii române.

BIBLIOGRAFIE

Colțun 1994 = Gh. Colțun, *Vechi unități şi instrumente de măsurat*, în „Limba şi literatura română", nr. 1, p. 10–11; nr. 2, p. 10–11; nr. 3–4, p. 15–16.

Colțun 1995 = Gh. Colțun, *Etimologii frazeologice*, Chişinău, Universitatea de Stat a Moldovei.

Colțun 1998 = Gheorghe Colțun, *Enigme ale frazeologiei*, Suceava, Editura Bucovina viitoare.

Colțun 2000 = Gheorghe Colțun, *Frazeologia limbii române*, Chişinău, Editura Arc.

Dumistrăcel 1980 = Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică.

Dumistrăcel 2001 = Stelian Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe*. *Dicționar de expresii româneşti*, Iaşi, Institutul European.

Hristea 1977 = Theodor Hristea, *Frazeologie şi etimologie*, în „Limba română", nr. 2, p. 8–12.

Hristea 1987 = Theodor Hristea, *Din problemele etimologiei frazeologice româneşti*, în „Limba română", nr. 2, p. 123–135.

Stoicescu 1971 = N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, Bucureşti, Editura Ştiințifică.

ARCHAIC METHODS, UNITS AND INSTRUMENTS OF MEASUREMENT PRESERVED IN PHRASEOLOGICAL UNITS

ABSTRACT

The author aims to retrieve in phraseological units from popular speech and literature the expressions of approximation, when it comes to evaluating the surface (such as: *cât ai arunca cu securea* "at a small distance", *cât trage omul cu săgeata* "very close") and distance (*a măsura din ochi* "to determine without precise measurements, only by looking at it", *cât vezi cu ochii* "as far as you can see", *un ceas de mers* "a relatively long distance"). As far as the assessment of volume is

BDD-A30142 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:56 UTC)

concerned, phraseological units include old technical terms: *cofă*: *a pune* (or *a băga*) *în cofă* (pe cineva) “to surpass someone; to deceive someone”, *a ploua* (or *a turna*) *cu cofa* (or *cu găleata*) “heavy raining”, and *ocă*: *a prinde* (pe cineva) *cu oca* (or *ocaua*) *mică* “to catch someone lying”.

Keywords: *phraseological units*, *methods of measurement*, *archaic instruments*, *units of measurement*, *technical terms*, *phraseological treasure*.

BDD-A30142 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:56 UTC)